

щодо їх зміцнення. Так, в указі 1839 р. йдеться про збільшення штату Одеської жандармської команди за рахунок переведення восьми службовців з Херсонської й Катеринославської жандармських команд [15]. У 1852 році до складу Одеської жандармської команди був включений коваль як штатна одиниця [16].

Структура Корпусу жандармів проіснувала в незмінному вигляді до її реорганізації, розпочатої П.А. Шуваловим у 1867 р.

В умовах зростання революційного руху в Російській імперії в 60-х рр. XIX ст. структура жандармерії, як і система політичного розшуку загалом, вже не відповідала завданням збереження існуючого суспільно-політичного ладу. Невдалий замах на імператора Олександра II у Петербурзі, що здійснив 4 квітня 1866р. Д. Каракозов, продемонстрував недосконалість системи забезпечення державної безпеки й самого царя. Це спричинило нові зміни в діяльності органів політичного розшуку, збільшення фінансування на їх утримання, а також посилення репресивних заходів.

#### Література

1. Полное собрание законов Российской империи (далее - ПСЗ Российской империи). - Собр. I. - Т. 26. - СПб., 1830. - № 19813.
2. Линдер И.Б. Спецслужбы России за 1000 лет. / И.Б. Линдер, С.А. Чуркин. - М.: РИПОЛ классик, 2008. - 858 с.
3. Юрій І.А. Інститут градоначальництва в системі державної влади на півдні Російської імперії (XIX - початок XX ст.) / І.А. Юрій. - Одеса: Фенікс, 2013. - 386 с.
4. ПСЗ Российской империи. - Собр. I. - Т. 33. - СПб., 1830. - № 25929.
5. ПСЗ Российской империи. - Собр. I. - Т. 33. - СПб.,

1830. - № 26488.

6. ПСЗ Российской империи. - Собр. I. - Т. 34. - СПб., 1830. - № 26650.

7. Новицкий В.Д. Воспоминания тяжелых дней моей службы в корпусе жандармов / В.Д. Новицкий. - [Электронный ресурс]: [http://dugward.ru/library/novickiy/novickiy\\_vospominaniya\\_tyajelyh\\_dney.html](http://dugward.ru/library/novickiy/novickiy_vospominaniya_tyajelyh_dney.html)

8. Колпакиди А. Спецслужбы Российской Империи. Уникальная энциклопедия // А. Колпакиди, А. Север - М.: Эксмо, 2010. - 768 с.

9. Бенкендорф А.Х. Проект об устройстве высшей полиции / А.Х. Бенкендорф. - [Электронный ресурс]: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/III/2.htm>.

10. ПСЗ Российской империи. - Собр. II. - Т. 1. - СПб., 1830. - № 449.

11. ДАОО. - Ф. 2. - Оп. 2. - Спр. 39.

12. ПСЗ Российской империи. - Собр. II. - Т. 2. - СПб., 1830. - № 1062

13. ПСЗ Российской империи. - Собр. II. - Т. 7. - СПб., 1833. - № 5192.

14. ПСЗ Российской империи. - Собр. II. - Т. 11. - СПб., 1837. - № 9356.

15. ПСЗ Российской империи. - Собр. II. - Т. 14. - СПб., 1840. - № 11784.

16. ПСЗ Российской империи. - Собр. II. - Т. 27. - СПб., 1853. - № 26691.

Юрій В.А.,  
здобувач кафедри  
загальноправових дисциплін  
та міжнародного права  
Одеського національного університету  
ім. І.І. Мечникова  
Надійшла до редакції: 08.09.2014

УДК 34(091)(477.73):351.74 "19"

## ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛАЇВСЬКИХ ГРАДОНАЧАЛЬНИКІВ НА ПОЧАТКУ XX ст.

Юрій І. А.

У статті розглядаються особливості правоохоронної діяльності градоначальників як важливої сфери функціонування Миколаївського градоначальництва, акцентується увага на її каральній спрямованості на початку XX ст.

**Ключові слова:** градоначальництво, правовий інститут градоначальництва, градоначальство, градоначальник, Миколаїв, правоохоронна діяльність, Російська імперія, Південь України.

В статье рассматриваются особенности правоохранительной деятельности градоначальников как важнейшей сферы функционирования Николаевского градоначальничества, акцентируется внимание на ее карательной направленности в начале XX в.

**Ключевые слова:** градоначальничество, правовой институт градоначальничества, градоначальство, градоначальник, Николаев, правоохранительная деятельность, Российская империя, Юг Украины.

The features of law enforcement of city managers as the most important areas of functioning Mikolayiv's city management and it's punitive orientation in the beginning of the XX-th Century are considered in this article.

**Keywords:** The city management, the legal institution of the city management, city area, city manager, Mikolayiv, law enforcement, The Russian Empire, the South of Ukraine.

Дослідження історії правових інститутів, пов'язаних з проблемами реформування суспільства та впровадження централізованого імперського управління на території України в XIX - на початку XX ст., відкриває можливості визначити особливості сучасних державотворчих процесів. Важливі результати в цьому аспекті дає вивчення проблеми створення та розвитку градоначальництва як інституту державної влади, його ролі в забезпеченні правопорядку на півдні України. Важливу роль у системі державного механізму Російської імперії відіграло Миколаївське градоначальство, яке функціонувало сімнадцять років (1900 - 1917 рр.), у найскладніший період буремних подій, пов'язаних з піднесенням і спадом революційного й національного руху, війн і революцій, кризою самодержавства та його краху.

Історіографічний аналіз проблеми свідчить про недостатній рівень її дослідження. Окремі аспекти градоначальництва розглядають сучасні вчені в контексті своїх досліджень щодо історико-правового аналізу

функціонування владних структур, державного, адміністративно-поліцейського апарату, органів самоврядування. Особливо слід відмітити праці О. Ярмиша, який подає владу градоначальника з історико-правових позицій на тлі висвітлення організації та функціонування розгалуженого карального апарату в Україні на зламі XIX - XX ст. [1]. Питання створення й функціонування градоначальства підіймалися в працях, присвячених історії міста Миколаєва. Торкалися проблеми утворення Миколаївського градоначальства у своїх дослідженнях Ю. Крючков [2], О. Ковальова і В. Чистов [3], В. Шкварець і М. Мельник [4]. У межах статті Н. Мірошніченко проаналізувала організацію штату й деякі аспекти діяльності канцелярії миколаївського градоначальника на початку XX ст. [5]. Однак поза увагою дослідників залишилися основні напрямки функціонування цього інституту влади в Миколаєві. З огляду на вказані обставини, автор статті поставив за мету зосередити увагу на висвітленні основних аспектів правоохоронної діяльності миколаївських градоначальників на початку XX ст.

Заснування Миколаївського градоначальства було проголошено царським указом 5 червня 1900 р. Воно було створене замість ліквідованого військового губернаторства. До його складу входило, окрім м. Миколаєва, ще п'ять прилеглих хуторів. За вказаним документом посада градоначальника поєднувалася з посадою командира Миколаївського порту. Така практика сумісництва посад встановлювалася також у Севастопольському градоначальстві [6].

Градоначальнику як представнику верховної влади надавалось право в межах чинного законодавства здійснювати керівництво всіма цивільними й військовими установами, наглядати за станом промисловості й торгівлі, за благоустроєм міста, за діяльністю різних установ і благодійних товариств, за іноземцями, які проживають у межах градоначальства, вести охорону правопорядку. Про це свідчать також звіти та "огляди" Миколаївського градоначальства, "Книга наказів і постанов миколаївського градоначальника" контр-адмірала К. Тикоцького. Вказані документи скрупульозно, конкретно за відповідними пунктами, детально розкривають діяльність градоначальника в різних сферах життєдіяльності регіону. Особлива увага приділялася охороні правопорядку [7, 1-17].

Посаду миколаївського градоначальника обіймали непересічні особистості: першим градоначальником у 1900 - 1902 рр. був контр-адмірал Карл Михайлович Тикоцький, у 1902 - 1904 рр. - контр-адмірал Оскар Адольфович Енквіст, у 1904 - 1906 рр. - віце-адмірал Аполлінарій Сергійович Загорянський-Кисіль, у 1906 - 1909 рр. - контр-адмірал Василь Максимович Зацарений, у 1909 - 1916 рр. - контр-адмірал Олександр Іванович М'язговський, у 1916 - 1917 рр. - віце-адмірал Андрій Георгійович Покровський. Як бачимо, з шести градоначальників чотири були контр-адміралами і два - віце-адміралами. Це відповідало встановленому порядку щодо призначення адміралів і морських офіцерів на посаду градоначальників у портових містах Чорного і Азовського морів, узаконеному імператорським указом від 18 жовтня 1856 р. [8].

З утворенням Миколаївського градоначальства канцелярія військового губернатора була перейменована в канцелярію миколаївського градоначальника й у тому ж складі проіснувала ще два роки, хоча потребам управління градоначальством не відповідала. Таке неординарне

ставлення уряду до новоствореної важливої структурної ланки влади пояснюється швидше всього браком коштів на її утримання. Принагідно зазначити, що інститут градоначальництва з моменту заснування Одеського градоначальства (1803 р.) будовався за принципом повної централізації та єдиновладдя однієї особи з усіх питань міського управління. На першому етапі функціонування інституту градоначальництва відбувалося лише започаткування формування канцелярії градоначальника. У наступні періоди відбувається розширення штатів, узаконення статусу, обов'язків службовців та структури канцелярії. З метою більш ефективного ведення справ канцелярія градоначальника поділялася на столи (відділення) за напрямками діяльності. Столами керували столоначальники (діловоди), які мали помічників або заступників. Канцелярія градоначальника формувалася з урахуванням реальних управлінських завдань, які обумовлювали доцільність її структурних підрозділів. Завдяки функціонуванню канцелярії градоначальник отримував аналітичну інформацію про найважливіші соціально-політичні та економічні процеси, здійснював управління регіоном. Той факт, що царський уряд спромігся затвердити новий штат канцелярії миколаївського градоначальника лише в травні 1902 р. свідчить про глибoku кризу самодержавства. Крім того, це сталося після дворічних клопотань градоначальника К. Тикоцького [7, 18, 44, 67-69].

Перший миколаївський градоначальник К. Тикоцький, приступивши до виконання своїх обов'язків, першодусім намагався провести серію заходів, які б сприяли забезпеченню правопорядку в нещодавно утвореному градоначальстві. Серед них низка наказів градоначальника з правилами їх дотримання, серед яких особливо вирізнялися: "Про облік міського населення, події і скоєні злочини"; "Про обмеження користування зброєю і вибуховими речовинами"; "Про заборону шкідливих вчень і поширення чуток, які хвилюють і порушують спокій громадян"; "Про заборону незаконних фінансових зборів і лотерей"; "Про зборища, "сходки", збори"; "Про заборону вмішуватися у дії поліції"; "Про закриття торгових закладів, воріт будинків і виходів на вулицю"; "Про виконання вимог поліції двірниками, швейцарами і караульними"; "Про візників і їх промисел"; "Про утримання нічної варти в м. Миколаєві"; "Про покарання за порушення обов'язкових постанов" та інші. Постанови градоначальника К. Тикоцького стали діяти в градоначальстві від дня їх публікації в місцевій пресі. Градоначальник також затвердив інструкцію для комісії щодо організації нічної варти [9, 31-33]. Рішення К. Тикоцького мали певний успіх і на деякий час стабілізували ситуацію в градоначальстві.

Логічним продовженням проведених заходів стали накази 1902-1904 рр. наступного градоначальника О. Енквіста. Він застерігав, що будь-яке порушення правопорядку в градоначальстві буде придушене рішучими заходами, а в разі потреби будуть викликані війська. Тому, щоб уникнути непорозумінь і, особливо, щоб не постраждали безневинні, - застерігав жителів м. Миколаєва не зупинятися й не збиратися в гурт на вулицях, біля фабрик, заводів, залізниці й взагалі в тих пунктах міста, які можуть служити місцем збіговиськ. Винні в порушенні діючих у миколаївському градоначальстві обов'язкових постанов, виданих 8 жовтня 1901 р. попереднім градоначальником про заборону несанкціонованих зборищ, втручання в дії поліції, а також про закриття

торгових закладів, воріт будинків і виходів на вулицю, будуть покарані. Покарання передбачало арешт до 3-х місяців, або штраф до 500 крб. [10, 59 зв.].

У 1903 році окремим наказом Енквіст підтвердив дієвість зазначених постанов 1901 р., доповнив їх новими застереженнями й довів до відома мешканців градоначальства [10, 59 зв.- 60; 11, 32].

З метою попередження порушення громадського спокою, виникнення конфліктів з владними структурами та їх переростання в масштабні сутички, а також революційних виступів, градоначальники час від часу видавали накази у формі обов'язкових постанов, зміст яких часто повторювався з внесенням відповідних коректив залежно від ситуації, скорочувався для зручності оприлюднення окремими листками, оголошеннями, об'явами.

Варто навести типовий наказ одеського градоначальника генерал-лейтенанта Д. Арсеньєва 1903 р., який завдяки лаконічності викладу вимог і попередження щодо порушення правопорядку подобався наступним градоначальникам, зокрема й миколаївським, і використовувався як зразок у період найвищого підйому революційних подій (1905 - 1907): "Вследствие возникших в городе уличных беспорядков, сопровождающихся сборищами и насилиями, объявляется во всеобщее сведение, что при неподчинении требованиям полиции или административной власти я обязан буду на основании закона восстановить порядок силою оружия. Градоначальник Арсеньев" [11, 13; 12, 76]. Слід зазначити, що погрози градоначальника щодо застосування зброї з метою ліквідації заворушень і встановлення правопорядку не були безпідставними й мали місце в регіоні, хоча градоначальники й намагалися використовувати військові підрозділи лише в крайньому разі.

Прийшовши на початку 1904 р. до виконання обов'язків на посаді миколаївського градоначальника, віце-адмірал А. Загорянський-Кисіль передусім звернув увагу на недоліки в діяльності поліції. Вважаючи питання організації поліції дуже важливим у справі охорони суспільної безпеки і порядку в градоначальстві, він насмілювався дати негативну оцінку нещодавно затвердженому штатному розпису поліції. Підкреслював, що проєктовані його попередниками штати поліції ще до внесення на розгляд Державної Ради попередньо розглядалися в різних інстанціях, де, як правило, скорочувалися. І вже тільки через ці причини введення в дію затвердженого штатного розпису миколаївської поліції не могло дати того ефекту, на який розраховували укладачі первісного проєкту. Результати, як підкреслював градоначальник у звітних документах, були очевидними: "Поліція - слабка чисельно, втрачає в очах народних мас своє значення. При виникненні безпорядків у розпорядженні адміністрації, звичайно, є засоби для їх придушення, але авторитет поліції, без сумніву, дискредитується при наявності щоденних більш дрібних порушень порядку" [13, 8].

А. Загорянський-Кисіль відверто критикував зволікання, що вкоренилося в кулуарах всіх ешелонів влади при прийнятті рішень. Особливо небезпечним явищем градоначальник вважав активізацію пропаганди революційних ідей, що все більше знаходили своїх прихильників серед населення, послаблюючи тим самим почуття законності, що, у свою чергу, вело до зростання злочинності, непокори владі, ігнорування розпоряджень адміністрації градоначальства. Висновок робив беззаперечний: "Для боротьби з такими явищами необхідна сильна й згуртована поліцейська організація. Порушений порядок

повинен бути швидко та енергійно відновлений" [13, 8]. Градоначальник просив негайно розглянути питання про збільшення чисельності поліції й покращання її фінансового забезпечення. Склад миколаївської поліції, що налічував всього 225 городових, 30 кінних стражників, просив поповнити на 18 околочних наглядачів.

Проте уряд не реагував на таке неординарне клопотання А. Загорянського-Кисіля. Наступні події в Миколаївському градоначальстві цілком підтвердили висновок градоначальника й засвідчили ще більше загострення ситуації. У рапорті градоначальнику від 12 липня 1904 р. поліцеймейстер вказував на те, що безпорядки, вбивство городового явно вказують на існування в місті шайки відчайдушних злочинців, які викликали паніку серед населення. "Ці обставини змусили мене вжити енергійні заходи щодо затримання злочинців..., приставам було наказано проводити самий ретельний розшук бандитів, супроводжуючи його майже щоденними облавами" [14, 1]. Але поліція була недоукомплектована, і організувати омріяну поліцеймейстером "масову облаву" так і не вдалося. Тому поліцеймейстер просив негайно організувати клопотання градоначальства щодо відрядження для поліції на допомогу 400 військових [14, 1 зв.].

Градоначальник, у зв'язку з тим, що поліція своїми силами не могла належним чином підтримувати правопорядок у градоначальстві, звернувся з проханням до уряду щодо підмоги військових "з метою попередження злочинів". Вважав нагальною потребою організацію нічної воєнізованої охорони в м. Миколаєві [15, 1-2 зв.].

В архівній справі ДАМО щодо клопотань градоначальника А. Загорянського-Кисіля знаходимо цікавий документ з Департаменту поліції МВС - відповідь градоначальнику про те, що Міністерство фінансів вважає поки-що неможливим забезпечити витрати щодо збільшення фінансування на розширення штату, а прохання градоначальника передчасним. Документ відписаний градоначальнику 31 серпня 1907 р. Тобто майже чотири роки в період революції готувалася відмова занадто ініціативному градоначальнику, який, мабуть, через це й позбувся посади ще в 1906 р. [15, 59-60].

Проблему забезпечення спокою уряд намагався вирішити шляхом введення в градоначальництвах режиму посиленої охорони, який до краху самодержавства лише кілька разів змінювався надзвичайним чи воєнним станом. Наприклад, у червні 1904 р. стан посиленої охорони було оголошено в Миколаївському градоначальстві з пізнішим подовженням дії [16, 1, 8].

У період революції 1905 - 1907 рр. на територіях південних градоначальництв був введений воєнний стан, відповідно до якого забезпечення охорони правопорядку покладалося на тимчасових генерал-губернаторів, у підпорядкування яких переходили й градоначальники. Тимчасові генерал-губернатори були призначені спочатку в Одеське й Керч-Єнікаїнське, а з наростанням революції - в інші градоначальництва. До кінця 1905 р. у Севастополі й Миколаєві цей обов'язок виконував головний командир Чорноморського флоту, якому були надані права "воєнного начальства и особые права и обязанности административных органов гражданского ведомства по охране государственного порядка и общественного спокойствия" [17].

Рішення уряду було викликане революційним підйомом у південних градоначальництвах влітку 1905 р. повстанням моряків на панцернику "Потьомкін". Так, 14 червня 1905 р. на Миколаївському суднобудівельному



заводі відбулася масова демонстрація робітників, які виявили непокору й чинили опір поліції, а 16 червня вже було оголошено військовий стан [18, 13]. З отриманням урядової телеграми про введення воєнного стану в Миколаївському градоначальстві А. Загоряньського-Кисіля відразу направив головному командирі Чорноморського флоту повідомлення зі змістом імператорського указу [18, 4-4 зв.]. Архівні документи свідчать про узгоджені дії градоначальника, головного командира Чорноморського флоту, начальника штабу військового округу м. Одеси, яких об'єднувала спільна мета - повернути до регіону спокій, зберегти устої самодержавства [18, 5, 8, 10, 21-22]. Не склалися стосунки градоначальника А. Загоряньського-Кисіля з новопризначеним до Миколаєва тимчасовим генерал-губернатором Ступініним, який вирізнявся особливою жорстокістю в придушенні революційного руху [19, 3, 41]. Градоначальник більше схилявся до мирного врегулювання конфліктів.

В умовах спаду революції уряд надавав градоначальникам додаткові повноваження щодо посилення цензури й контролю за друкованою продукцією. Миколаївський градоначальник В. Зацарений 11 листопада 1908 р. дав розпорядження поліцмейстеру про встановлення ретельного контролю за місцевою пресою, щоб не допустити крамоли. Надалі встановлювався порядок, що передбачав обов'язкову цензуру всіх матеріалів, що виходили друком [20, 6]. Особливо градоначальники були непримиренними до видань, які друкували критичні замітки на адресу влади, а тим більше, якщо вони містили революційні заклики.

Архівні документи втрачають багато фактів негативного ставлення до рішень і дій градоначальників. Деякі факти не можна обминути.

Часом застережливі заходи градоначальників в умовах посиленої охорони доходили до абсурду. Так, у 1908 р. миколаївський градоначальник В. Зацарений своїм наказом заборонив проїзд автомобілів по деяких дорогах градоначальництва через те, що водії занадто швидко їздять, що створює небезпеку як для пішоходів, так і для екіпажів. "Коні... лякаються і часто кидаються в сторону" [20, 12]. Згодом градоначальник частково пом'якшив встановлені ним правила лише після пояснень міністру внутрішніх справ, до якого зі скаргою звернувся барон Рено, який випробовував автомобілі на трасі Миколаїв - Одеса [20, 12].

Забезпечення порядку й безпеки населення на підвладній території було однією з найголовніших функцій градоначальників, які намагалися за допомогою різних засобів запобігати виникненню заворушень і революційних виступів. Каральна спрямованість правоохоронної діяльності градоначальників у південних портових містах, зокрема й у м. Миколаєві, стає домінуючою на початку ХХ ст., про що свідчать імператорські укази, закони, положення, значна кількість різних урядових циркулярів, адресованих місцевому керівництву. Такою була реакція карального апарату самодержавства на посилення революційних настроїв, національного руху, зростання робітничих виступів, активізації діяльності політичних партій. Градоначальники як головні "блюстители порядку" зобов'язані були забезпечити спокій, придушувати революційні виступи й національний рух.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що правоохоронна діяльність миколаївських градоначальників на початку ХХ ст. була пов'язана з внутрішньою політикою царського уряду й статусом південних градоначальництв. Коорди-

нація правоохоронної діяльності в Миколаївському градоначальстві була покладена на градоначальника, наділеного широкими повноваженнями. Серед правоохоронних органів градоначальства особлива увага приділялася поліції, що виконувала різноманітні функції. З метою поліпшення роботи поліції проводилися як реформи на загальнодержавному рівні, так і заходи, які стосувалися конкретного градоначальства. До правоохоронної діяльності миколаївських градоначальників належало також підтримання громадського порядку, попередження й припинення злочинів і порушень, що загрожували безпеці як цивільних осіб і їхньому майну, так і державі загалом; запобігання занесенню та поширенню в регіоні інфекційних захворювань, особливо смертельно небезпечних - чуми та холери. Важливою проблемою правоохоронної діяльності градоначальника було погане фінансування чиновників підвладних установ, що спричиняло значну плінність кадрів. Фактично всі звіти градоначальників щодо підтримання правопорядку містили прохання до уряду про збільшення штату поліції, підвищення платні на її утримання тощо.

#### Література

1. Ярмиш О.Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ - на початку ХХ ст.: монографія / О.Н. Ярмиш. - Харків: Консум, 2001. - 288 с.
2. Крючков Ю.С. История Николаева от основания до наших дней / Ю.С. Крючков. - Николаев, 1996. - 300 с.
3. Ковалева О.Ф. Очерки истории и культуры Южного Прибужья / О.Ф. Ковалева, В.П. Чистов. - Николаев, 2000. - С. 198-202.
4. Шкварець В.П. Миколаївщина - погляд крізь століття / В. Шкварець, М. Мельник. - Миколаїв, 1997. - 386 с.
5. Мірошніченко Н.В. До питання діяльності канцелярії Миколаївського градоначальника на початку ХХ ст.: 36. наук. пр. ЧДУ ім. Петра Могили / Н.В. Мірошніченко. - Т. 37. - Вип. 24. - 2005. - С. 131-133.
6. ПСЗ Российской империи. - Собр. 3. - Т. 20. - СПб., 1901 - № 17750.
7. ДАМО. - Ф. 229. - Оп. 1. - Спр. 50.
8. ПСЗ Российской империи. - Собр. 2. - Т. 31. - Отд. 1. - СПб., 1857. - № 31023.
9. ДАМО. - Ф. 229. - Оп. 1. - Спр. 126.
10. ДАМО. - Ф. 229. - Оп. 4. - Спр. 97.
11. ДАМО. - Ф. 229. - Оп. 4. - Спр. 80.
12. ДАМО. - Ф. 2. - Оп. 2. - Спр. 3490.
13. ДАМО. - Ф. 229. - Оп. 1. - Спр. 866.
14. ДАМО. - Ф. 229. - Оп. 4. - Спр. 105.
15. ДАМО. - Ф. 229. - Оп. 1. - Спр. 1273.
16. ДАМО. - Ф. 229. - Оп. 4. - Спр. 130.
17. ПСЗ Российской империи. - Собр. 3. - Т. 25. - СПб., 1908 - № 26434.
18. ДАМО. - Ф. 229. - Оп. 4. - Спр. 143.
19. ДАМО. - Ф. 229. - Оп. 4. - Спр. 184.
20. ДАМО. - Ф. 229. - Оп. 1. - Спр. 1273.

Юрій І.А.,  
кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри теорії  
та історії держави і права  
ОДУВС